

אלימות המונים

יהונתן אלשך

המושג אלימות המונים מציין ומאפיין סיטואציות שבהן, בטריטוריה נתונה ובתקופה ספציפית, אוכלוסיות מגוונות נופלות קורבן לתצורות רבות ושונות של אלימות פיזית, המופעלות נגדן על ידי מגוון רחב של אוכלוסיות בשל סיבות שונות ומניעים רבים. זוהי אלימות המונים בשל ההמונים שנופלים לה קורבן, אבל חשוב יותר, בגלל ההמונים שמחוללים אותה.

המושג אלימות המונים מתייחס לסיטואציות שהן בהגדרתן ובמהותן פשע-מדינה (crime-state). עם זאת, המושג איננו מבוסס על רדוקציה של המדינה למוסדות השלטון. הסיטואציות שהוא מבקש לציין ולאפיין אינן מדיניות מכוונת של מוסדות שלטון נגד חלק מהאוכלוסיות הנשלטות. אין מדובר באלימות ממוקדת וכירורגית ש"השליטים" מפעילים נגד מרכיב מסוים באוכלוסיות "הנשלטות", בין אם אלו אוכלוסיות שכלולות בטריטוריה הלגיטימית של המדינה ובין אם הן אוכלוסיות כבושות. המושג אלימות המונים עוסק בפשע-מדינה במידה שמדינה היא עצם הרפלקסיה על מכלול אידאי שאיננו זהה למוסדות השלטון ("הריבון") או למגוון האוכלוסיות הנשלטות ("העם"). מדינה במובנה כאידאה של אחדות הקודמת מבחינה לוגית לשולטים ולנשלטים, איננה תלויה בהם, ומהווה את המצע שעליו הם מופיעים ומתכוננים הדדית. פשע-מדינה, כאשר מדינה פירושה סוג האתר שבו מתחולל הפשע ולא הסובייקט ההתכוונתי שמחולל אותו. אלימות המונית היא מהבחינה הזאת פשע-מדינה במובן הבא: מניעת התרחשותה היא חלק מכינונה של המדינה כאובייקט של רגולציה מצד מערכת בינלאומית.

המושג אלימות המונים מבקש להציף אל תוך הדיון את הריבוי, הגיוון, הכאוטיות והמקרייות האופייניים כל כך לסיטואציות שהוא מבקש להמשיג. בה בעת, על רקע הכאוטיות הזאת הוא מבקש להדגיש תצורה ספציפית של הגיוון מבני כולל, דפוס מבני שחוזר ומופיע בכל הסיטואציות הללו: היווצרות קואליציות של אלימות. במרחבי הטריטוריה הנדונה מתהוות רשתות שבריריות של קבוצות אלימות. קבוצות אלו נכונות לנסח את שהן מחוללות במונחי של שסע-אב (master cleavage) מסוים, תמורת גישה למשאבים חומריים ופוליטיים. המושג אלימות המונים מבקש לבטא את האופנות הספציפית שבה המתח הכרוני בין ריבוי להאחדה שכה תשתיתי למושג המדינה המודרנית בא לידי ביטוי בתופעה הנדונה.

דוגמאות לאלימות המונים שהתרחשו במהלך המאה העשרים ניתן למצוא בין השאר באנטוליה, בעשורים האחרונים לקיומה של האימפריה העות'מאנית, באזורי הכיבוש של גרמניה הנאצית במזרח אירופה, במזרח אירופה ובדרומה בעשור שלאחר מלחמת העולם השנייה, בברית המועצות בין 1918 ל-1922, בסין בין 1928 ל-1949, ברואנדה ב-1994, באינדונזיה בין 1965 ל-1966, בקמבודיה בין 1970 ל-1979, בתהליך התפוררותה של יוגוסלביה לאורך שנות התשעים, בדרום סודן מאז 1984, בתהליך היפרדותן של הודו ופקיסטן ב-1947, בפקיסטן ב-1971; בפלסטינה-א"י

ב-1948, ברפובליקה הדמוקרטית של קונגו מאז 1994, באוגנדה בין 1971 ל-1979; בקולומביה בין 1948 ל-1958; בגוואטמאלה בין 1954 ל-1983; ובצפון עיראק בין 1986 ל-1989. לכאורה מדובר ברשימה הטרוגנית מאוד – אירועים שונים שאין הדעת נוחה מכינוסם יחדיו – רשימה שמשטטשת הבדלים שאין למחוק אותם. הדיון שלהלן יבקש לדון במה שמאפשר לחשוב על האירועים הללו כמופעים מגוונים של דפוס אחד – אלימות המונים – ובתועלת שטמונה בכך.

חלק מהאירועים הללו מתוארים ומנותחים בספרות המחקרית כאירועי ג'נוסייד – כלומר כהשמדה פיזית מכוונת של קבוצה לאומית, דתית, גזעית או אתנית. חלקם כאירועים של טיהור אתני – כלומר כהאחדה (homogenization) אתנית של טריטוריה נתונה באמצעות עקירה פיזית של אוכלוסיות בגלל ייחוס של זהות אתנית שונה. הרוב המקרים, המסגור והניתוח שלהם כאירועי ג'נוסייד או טיהור אתני נתונים במחלוקת מהותית ומרה. המקרים שהוזכרו מתפקדים כאירועים היסטוריים מכווננים מבחינת גיבושן של הזהויות הקולקטיביות והצדקת המשטרים הנוכחיים במדינות שבתחומן אירעו המקרים הללו. היות שכך, המחלוקת ביחס לאופן שבו נכון למסגר אותם קשורות קשר הדוק לקידומם או להדיפתם של פרויקטים פוליטיים ספציפיים. מסגורם וניתוחם של מקרים כאלה כאירועי אלימות המונים אמור לפתוח את הקונפליקטים שניזונים מזכרם לפרשנות מחודשת. תיאורם ועיבודם כמקרים של אלימות המונים עשוי לאפשר את התהוותן של ציפיות חדשות ביחס למה שעוד עשוי להתרחש באותן טריטוריות ובקרב אותן אוכלוסיות למודות קונפליקטים.

אם כן, המושג אלימות המונים מוצע להלן כאלטרנטיבה למושגים ג'נוסייד וטיהור אתני, ומחציתו הראשונה של המאמר מוקדשת לפיכך להגדרתם, להקשר ההיסטורי שבו הם נוצרו, לפונקציות שהם היו אמורים למלא, וכמובן לקשיים ולבעיות הטמונות בהם. מחציתו השנייה מציעה את המושג אלימות המונים במקומם.

הסביבה המושגית

המושגים ג'נוסייד וטיהור אתני שלובים בתוך סביבתם המיידית של מושגים כמו מלחמה, מלחמת אזרחים, מלחמת גרילה, טיהורים פוליטיים, פשעי מלחמה, פשעים נגד האנושות, משטר רצחני, חברה רודפת (persecuting society), טוטליטאריזם, כיבוש, אפרטהייד, אתנוקרטיה, דמוקרטיה אתנית, גזענות, מהפכה, הפיכה צבאית, מאבק לשחרור לאומי, מדינה כושלת (failed state), שלטון אילי מלחמה (Warlordism), טרור, אפליה ורדיפת מיעוטים, התקוממות (insurgency), התנגדות (resistance), פסיפיקציה (pacification), הטמעה בכפייה (forced assimilation), גירוש ועקירה כפויה (forced uprooting).

היכן עובר הגבול בין פשעים נגד האנושות לג'נוסייד (למשל במקרה של ה-Desaparecidos בארגנטינה בין 1976 ל-1983)? ובין מלחמת גרילה לג'נוסייד (למשל בקולומביה בין 1948

ל-1958)? מה מאפיין עקירה כפויה שאיננה טיהור אתני (למשל עזיבתם של המתיישבים הצרפתים את אלג'יריה בשנת 1962)? מה מבחין בדיוק את דפוס ההרג שנפוץ במלחמת אזרחים מזה שאופייני לשלטון אילי מלחמה, ומדוע בעצם אין מדובר בג'נוסייד (כמו למשל בקונגו מאז 1993)? מהו טיהור אתני שאיננו ג'נוסייד (במלחמה בין קרואטיה לסרביה בראשית שנות התשעים, לדוגמה)? האם טיהורים פוליטיים שמהווים חלק ממדיניות של אסימילציה בכפייה (כמו למשל חיסול של אליטות ואנשי דת בטיבט על ידי השלטון הסיני מאז 1950) אינם בעצם סוג של ג'נוסייד?

מתיחתם של גבולות בתוך סביבה מושגית זו נדון להיות אינסופי, מכיוון שכל המושגים הללו נתונים במחלוקת מהותית מאז הופעתם.² תיחום החלקות המושגיות (פרצלציה) בתוך סביבה מושגית הוא כמובן פרויקט שיש לו מטרה – לשם מה נמתחים הגבולות?

התיחום המדוקדק של משמעותם של מושגים בעלי תוקף משפטי (כמו ג'נוסייד, פשעים נגד האנושות, פשעי מלחמה, כיבוש) עסוק בסגירתם של "פערי חפות" (Impunity Gaps) – סיטואציות שבהן מעשים מסוימים אינם מכוסים על ידי אף אחת מהגדרות המושגים הקיימים, אף כי ברור שצריך להגדירם כפליליים.³ המשמעות היא ששאלת הגבול בין פשעים נגד האנושות ובין ג'נוסייד איננה חשובה כל עוד ניתן לקבוע שכל המעשים הרלבנטיים מכוסים בוודאות על ידי אחת הקטגוריות הללו. ברור שקורבנות של מקרה מסוים מעדיפים לא פעם שמה שנעשה להם יוגדר כג'נוסייד ולא "רק" כפשעים נגד האנושות (למשל תביעה של בוסניה סרביה תואשם בג'נוסייד נגד הבוסנים המוסלמים), ואילו המבצעים מעדיפים שלא להיות מואשמים בג'נוסייד (לדוגמה בוויכוח הסוער שמתחולל בספרד לגבי האופן שבו נכון להמשיג את מלחמת האזרחים ורדיפת הקומוניסטים תחת שלטון פרנקו). אך העדפות אלה אינן מבוססות על היגיון משפטי, כי אם על המעמד הסימבולי של המושגים הללו ועל הון היוקרה הקשור בהם, על האפקטים הפוליטיים שאפשר להשיג באמצעותם ועל דינמיקה מעוררת סלידה של "תחרות קורבנות".⁴

משפטנים בינלאומיים טוענים שעליהם להיות פטורים מלתת את הדעת על שיקולי יוקרה ופוליטיקה מהסוג שתואר – שיקולים "רגשיים".⁵ עם זאת, מי שמבקש להשתמש במושגים אלה כאמצעים לתיאור ולניתוח היסטורי, פוליטי, סוציולוגי או מוסרי, מוצא עצמו מציב את האלמנטים האלה כשיקול מרכזי. אנו נדרשים אפוא להפנות את תשומת הלב לאונטולוגיה הפוליטית שמכוננת את משמעותם ואת תיחום גבולותיהם של המושגים ג'נוסייד, טיהור אתני וכמובן אלימות המונים. אילו שחקנים קולקטיביים מונחים ביסודם של המושגים הללו? אילו תצורות ארגון וסנכרון של פעילות? איזה יחס הם קובעים בין תודעה לפעולה (אידיאולוגיה, מדיניות בפועל, הפעולה באתרי השונים שעל פני השטח)?

ג'נוסייד

המושג ג'נוסייד נטבע לראשונה בשנת 1944 על ידי המשפטן היהודי-פולני רפאל לֶמְקִין בספרו "שלטון מדינות הציר באירופה הכבושה"⁶. המושג עוצב במתכוון בדפוסם של המושגים homicide (רצח), suicide (התאבדות), infanticide (רצח תינוקות), parenticide (רצח אב – רצח הורים), regicide (רצח המלך – רצח הריבון). בכל המושגים הללו משמעותה של הפעולה – הרג – משתנה על פי זהותו של אובייקט הפעולה. הריגתו של אדם מכוונת כשונה מהריגתה של חיה; הריגתו של אדם את עצמו היא אחרת מהריגה של כל אדם אחר; הריגתו של תינוק היא אחרת מהריגתו של בוגר; הריגת אדם את הוריו היא אחרת מהריגה של אדם המצוי איתו בזיקת שארות אחרת; הריגתו של הריבון שונה מהריגה של כל אדם אחר. באותו האופן ממש, הריגתו של מה שלמקין בחר לכנות גֶנוס (genos) שונה באופן משמעותי מהרג של צֶבֶר אנשים מקרי (populace).

לֶמְקִין בחר להשתמש במונח גֶנוס, שמובנו ביוניית עתיקה איננו ברור לחלוטין (בין השאר משום שאיננו בטוחים לגבי האופן שבו היוונים העתיקים המשיגו לעצמם את הקשר שבין קולקטיבים אנושיים, קשרי שארות, שותפויות תרבותיות וכו'). בכל מקרה – כמו רבים מבני זמנו – לֶמְקִין הניח שמובנו של גנוס הוא עם (people). קיומם של עמים (כמו העם היהודי, העם הגרמני, העם הצרפתי) כישויות קולקטיביות, קמאיות, קדם-פוליטיות, המתקיימות באמת וכשלעצמן, נתפס בשנות הארבעים של המאה העשרים כטריוויאלי, ודאי בעיניו של לֶמְקִין, שצמח בתוך האקלים הפוליטי של פולין שבין מלחמות העולם, מדינה ש-40 אחוז מתושביה הוגדרו כאוכלוסיות מיעוטים. מבחינתו של לֶמְקִין, עמים התקיימו כמציאות אונטולוגית ובלתי ניתנת להכחשה מתחת לפני השטח המלאכותיים, שבהם חוקים של מדינות הגדירו אורחיות על בסיס טריטוריאלי וקונטינגנטיות היסטורית. אם לנקוט מונח יווני עתיק אחר, מבחינתו של לֶמְקִין הגנוס התקיים מתחת לפני השטח של הֶדְמוס (demos): הגנוס הצ'כי, הסלובקי, היהודי והגרמני התקיימו בערבוביה טעונה מתחת לפני השטח המלאכותיים של הדמוס הצ'כוסלובקי. ג'נוסייד, מהבחינה הזאת, הוא רצח של אותה ישות קדם-פוליטית ששוכנת מתחת לפני השטח של הדמוס, ומתוך כוונה לייצר חפיפה מוחלטת בין הדמוס ובין הגנוס.⁸

חוקרים מסוימים מפרשים את לֶמְקִין כמי שהתכוון שהמושג ג'נוסייד יציין השמדה מכוונת של קבוצות לאומיות.⁹ על פי גישה זו, אמנת האו"ם למניעת פשע הג'נוסייד ולענישה בגינו מ-1948 (להלן אמנת האו"ם¹⁰), המגדירה את הגנוס כ"קבוצה לאומית, גזעית, דתית או אתנית", איננה פירוט של סוגי קבוצות שונות שניתן להגדירן כגנוס, כי אם שורה של מושגים נרדפים שמטרתה להדגיש את כוונתו של המחוקק. היות שהעמים נתפסו כאמת אובייקטיבית המונחת בפשטות לעיני כול, החשש היה מפני התחמקויות טכניות. לדוגמה, ניסיון לטעון שהיהודים במלחמת העולם השנייה לא הושמדו כעם אלא כגזע (כפי שהאידיאולוגיה הנאצית הגדירה אותם), או כקבוצה דתית (כפי שהמוני משתפי הפעולה במזרח הגדירו אותם) או אתנית (כפי שהם מוגדרים למשל בארצות הברית). גם הארמנים, שהושמדו במלחמת העולם הראשונה (מה שלא הוכחש

למעשה עד 1965¹¹), הוגדרו בעת ובעונה אחת כקבוצה לאומית, דתית, אתנית וגזעית. פרשנות זו בדיוק הובילה את ממשלת ישראל לתרגם לעברית את אמנת האו"ם למניעה וענישה של הפשע ג'נוסייד ל"אמנת האו"ם למניעה וענישה של הפשע רצח עם"; ההנחה היתה שהקבוצות הנוספות המוזכרות באמנה – הגזעית, הדתית והאתנית – הן פשוט שמות נוספים לעם.

חוקרים אחרים, לעומת זאת, מפרשים את למקין כמי שביקש לציין רעיון כללי יותר במונח גנוס: קבוצה אנושית משמעותית, מארג חברתי מתמשך שהוא יותר מסך האינדיבידואלים החברים בו בכל רגע נתון.¹² עושה רושם שההגדרות השונות שלמקין הציג למושג ג'נוסייד בין 1944 ל-1947 (בספרו מ-1944, במאמרים שפרסם ב-1945 וכחלק מקבוצת מומחים שהכינה את הטייטה הראשונה לאמנת האו"ם) משקפות, במובנים השונים שהן יוצקות למונח גנוס, התלבטות ותהייה עמוקה ביחס לשאלה "מה בדיוק נרצח בשעה שמחוללים ג'נוסייד".¹³ חשיבותה של שאלה זו חורגת מן הסוגיה הספציפית של הגדרת המושג ג'נוסייד כפשע בינלאומי, מאחר שהיא תוהה מהם מרכיביה של האנושות, ממה היא עשויה, ברגע של כינון הקהילה הבינלאומית שלאחר מלחמת העולם השנייה.

מהתבטאויות מסוימות של למקין, ובייחוד הניתוח של מה שהנאצים חוללו בפולין הכבושה בספרו מ-1944, אפשר להבין שהגנוס הוא כל תצורה חברתית שהתגבשה והפכה למציאות שאנשים נולדים צומחים לתוכה וחיים בה. לדוגמה, פולין שבין מלחמות העולם, ההטרואגנית להפליא מבחינה אתנית ודתית, היתה כשלעצמה גנוס – גנוס אחר משמעותית מהעם הפולני ההומוגני-קתולי שנמצא בה אחרי המלחמה. אפשר על כן לומר שהגנוס שחי בפולין של בין-המלחמות הושמד כליל במלחמת העולם השנייה. פולין בגבולותיה החדשים, ללא האוכלוסיות שהושמדו (היהודים) או נעקרו (גרמנים אתניים ומיעוטים דוברי אוקראינית), הפכה אחרי המלחמה הומוגנית לחלוטין מבחינה אתנית ודתית.

על פי פרשנות זו, גם מרקם חברתי הטרואגני מהווה סוג של טוטאליות ייחודית העולה על סך מרכיביה – גנוס. כלומר, אם בקוטב אחד הגנוס מובן כישות חברתית פרימורדיאלית וקדם-פוליטית – עם במונח האורגני – הפועמת מתחת לדמוס ומאיימת עליו, בקוטב השני הוא מובן כזהה לכל דמוס שהתגבש. כל היות-יחד של בני אדם בנבדלותם לאורך זמן מהווה טוטאליות ייחודית שהשמתה מהווה ג'נוסייד.

בין שני הקטבים הללו משתרע רצף שבו הגנוס מובן כמבחר מוגבל של סוגים שונים של קבוצות: קבוצות דתיות (הבהאים, המורמונים, השומרונים); קבוצות לאומיות (הכורדים, הצ'צ'נים); קבוצות גזעיות (הגזע האינדו-בורמזי, הגזע הפאלאו-סיבירי¹⁴); קבוצות אתניות (הבסקים, הבנגלים); טיטות מוקדמות יותר של האמנה כללו גם קבוצות פוליטיות (קומוניסטים, אנרכו-סינדיקליסטים, פְּרוֹנוֹיסטים), שהושמטו לבסוף, בשל סירובן של ברית המועצות ושאר מדינות הגוש המזרחי לחתום על מסמך המגדיר את השמדתן של קבוצות פוליטיות כג'נוסייד. האינטרס החשוף למדי מאחורי העניין (בדיונים עצמם רמז נציג בריטניה על קיומם של מחנות רצחניים בסיביר, בשעה שתקף את סירובה של ברית המועצות להסכים להכליל את הקבוצה הפוליטית)

נעטף בכל זאת בטיעון תיאורטי בדבר היעדרה של נוכחות היסטורית מתמשכת בקבוצה הפוליטית, מה שכביכול מבחין אותה משאר הקבוצות.

הגנתה המיוחדת של המערכת הבינלאומית על הגנוס – ההגנה על עצם קיומו כקולקטיביות מובחנת, להבדיל מהגנה על החיים הפיזיים של האוכלוסיות שחברות בו – הוצדקה ב-1948 במונחים של עתיקות. הקבוצה הפוליטית איננה פרימורדיאלית דיה להצדיק את ההגנה עליה כאופנות מובחנת של קולקטיביות. התנועות הפוליטיות הקונקרטיות שהתארגנו כמדברים בשמה של זהות לאומית, אתנית, דתית או גזעית הופיעו כמובן באותה העת ממש – אי שם לאורך המאה התשע-עשרה – עם תנועות פוליטיות שדיברו בשם זהות מעמדית או פרויקט פוליטי ספציפי. עם זאת, ההבדל ביניהן הוא בדיוק הדיבור בשמו של העבר – התנועות הלאומיות הדתיות האתניות והגזעיות – לעומת ההיות מדבר בשמו של העתיד – התנועות הקומוניסטיות והמהפכניות השונות.

קשה שלא לתהות אם הנכונות להגדיר בשנת 1948 את הקבוצות הלאומיות, האתניות, הגזעיות והדתיות – ורק אותן – כזכאיות להגנת המערכת הבינלאומית מפני השמדה, איננה קשורה קשר הדוק לכך שמסוף מלחמת העולם השנייה ועד לקריסת הגוש המזרחי ב-1989, נדמה היה שהקונפליקטים האידיאולוגיים והפוליטיים הם שמאיימים וטעונים באמת. במידה שקונפליקטים אתניים, לאומיים, דתיים וגזעיים עדיין התקיימו בשנות המלחמה הקרה, הם תמיד נוסחו מחדש במונחים אידיאולוגיים ופוליטיים.¹⁵

כך או אחרת, הגנוס, יהא מובנו אשר יהא, נתפס כאחדות תחומה ומובהקת. המושג ג'נוסייד מניח שמה שמושמד הוא קבוצה אנושית אחדותית הניתנת לזיהוי ולתיחום ברור. המושג מבוסס על ניגוד בין צֶבֶר מקרי של קורבנות (המונים, populace) לישות חברתית לכידה (people). בקיטוב הזה נמחקו ונשמטו כל אפשרויות הביניים: מצבים שבהם אפשר לאבחן בתוך צֶבֶר הקורבנות הטיה ניכרת לעבר קבוצות מסוימות (כמו בקמבודיה בין 1975 ל-1979); מצבים שבהם צֶבֶר הקורבנות מורכב מכמה וכמה חלקי קבוצות (כמו בצעדות המוות בשלהי מלחמת העולם השנייה); מצבים שבהם צֶבֶר הקורבנות הכללי מתגלה כאסופה של קבוצות זעירות, שכל אחת מהן הושמדה באתר ספציפי בשל הקשר מקומי (כמו באינדונזיה בשנים 1965-1966); מצבים שבהם הקבוצה שהושמדה איננה אלא הפשטה מדומיינת, שמעולם לא התקיימה במציאות, ושרוב הקורבנות לא באמת זוהו איתה (כמו ברואנדה ב-1994); מצבים שבהם עצם השמדתו של צֶבֶר הקורבנות המקרי גרר שינוי עמוק בתרבות הפוליטית ובוהויות הקולקטיביות של האוכלוסיות שבקרבן התרחשה, ועל כן בכל זאת השמיד סוג של קולקטיביות שהתקיימה קודם (כמו בהודו-פקיסטן ב-1947).

חשובה לא פחות היתה השאלה מה פירוש "לרצוח גנוס". ברור שהשימוש במונח "רצח" ביחס לגנוס הוא מטפורי, כיוון שאי אפשר לפעול ישירות על הגנוס בבחינת אובייקט אלא באמצעות בני האדם הקונקרטיים שמזוהים איתו או מזדהים כנמנים עימו. יתר על כן, כאמור, הרג המוני של צֶבֶר יחידים הטרוגני איננו ג'נוסייד. כפי שקבע בית הדין הבינלאומי הפלילי לרואנדה, גם

אם בפועל מי שנרצחו אינם אלא צבר הטרוגני של אנשים, כל עוד המבצע האמין כי הנרצחים הם בני הקבוצה שהוא מבקש להשמיד (בני טוטסי במקרה דנן) – מדובר בג'נוסייד. קביעה זו רלבנטית באותה מידה גם ביחס לשואת העם היהודי, שבה חלק משמעותי מהנרצחים לא הזדהו כיהודים (מאחר שכבר נולדו למשפחה שהמירה את דתה, מאחר שלא פעם נותר להם רק סב יהודי אחד, מאחר שהם עצמם היו אתאיסטים, מאחר שהיו גויים גמורים שחסרו, לרוע מזלם, את האמצעי הבירוקרטי להוכיח שאינם יהודים).

לא היתה מחלוקת על כך שהשמדת גנוס באמצעות הרג פיזי של האוכלוסייה שמזוהה איתו (כאמור, מזוהה אך לא בהכרח מזדהה) היא ג'נוסייד. אבל האם מניעה יעילה של פרקטיקות קיום זהות (identity sustaining practices) (כמו למשל מניעת פולחן דתי, שימוש בשפה המקומית, חינוך הדור הבא לאור ערכי הקבוצה, שינוי צורת הלבוש, מנהגי האכילה והמגורים) שאיננה פוגעת פיזית בגופם של אנשים אינה מהווה רצח של הגנוס? ואם כן, האם היעדרה של רצחנות משנה את משמעותה של ההשמדה הזאת? מובן כי במציאות, גם ניסיונות לא-רצחניים לגמול אוכלוסיות מזהויותיהן מוליכים לאלימות שקשה למנוע ממנה לגלוש לרצחנות (הדוגמה המפורסמת מכולם היא הניסיון הסיני בטיבט מאז 1950, אבל לצידה אפשר לחשוב על שורה ארוכה של הטמעות אוכלוסייה במסגרת פרויקטים של בניית אומה בעקבות דה-קולוניזציה). האם כל עוד כוונתו של המבצע היתה הטמעה בדרכי שלום, וההסלמה לכלל רצחנות לא נחזתה מראש, אין מדובר בג'נוסייד?

ומה בדבר פרויקטים טיטאניים של מודרניזציה מואצת (הקולקטיביזציה הסטאליניסטית, הזינוק הגדול קדימה בסין המאוואיסטית), שכל בר-דעת יכול היה לחזות את התמותה שעתידה להיגרם בגללם? האם העובדה שהקורבנות חלקו זהות אתנית – ולו מסיבות גיאוגרפיות – ושחלק מהקבוצות נעלמו לחלוטין בשל ממדי ההרג, אינה הופכת את הסיטואציה לג'נוסייד? מה משמעותה של העובדה שהמבצע לא זמם להשמיד את הגנוס כמטרה בפני עצמה, אבל היה אדיש לחלוטין לשאלה אם גנוס כזה או אחר ייעלם או לא כתוצאה ממעשיו (כפי שהיה במקרים של סטאלין ושל מאו)? זו שאלה כבדת משקל לאור העובדה שמזג אדיש כזה היה ככל הנראה אופייני לתהליכי הכחדת האוכלוסיות הילידיות שהתרחשו בהקשר הקולוניאלי.

דוגמה בולטת להתלבטות בשאלה "אילו מעשים נחשבים לג'נוסייד" היתה שאלת העקירה הכפויה (forced uprooting). העובדה שדיונים על ניסוחה של אמנת האו"ם התקיימו על רקע עקירות האוכלוסין הכבירות שאחרי מלחמת העולם השנייה הפכה את השאלה לטעונה במיוחד. אחד ממוקדי הקושי היה המתח שבין הרצון הכן לכלול בהגדרת הג'נוסייד את כל המעשים שאכן מחוללים השמדה של גנוס ובין הרצון להבחין באורח יעיל בין ג'נוסייד כמה שהנאצים ובעלי בריתם חוללו ובין מה שבעלות הברית והמדינות שלאחר 1945 מחוללות. היה קונצנזוס גורף שאי אפשר להגדיר כג'נוסייד את גירושם של 13.5 מיליון גרמנים מתחומן של מדינות במזרח אירופה (רובם לא היו מתנחלים מתקופת הכיבוש הנאצי כי אם אוכלוסיות גרמניות ילידיות שחיו באזורים אלה דורות רבים), גירוש שעלה בחייהם של כ-3 מיליון מהמגורשים.¹⁶ חשוב

לזכור שמבחינת רוב המדינות החברות באו"ם, גירושי האוכלוסייה האדירים שלאחר מלחמת העולם השנייה היו דבר רצוי והכרחי שלא היה בכוונתן למנוע מעצמן.

ההכרעה הסופית שלא לכלול עקירה כפויה של אוכלוסיות ברשימת המעשים הנחשבים כג'נוסייד התקבלה על רקע טענותיהם של נציגי מצרים וסוריה כי הציונים בפלסטינה מחוללים ג'נוסייד באוכלוסייה הערבית מאז סוף המנדט הבריטי. הצעתה המפורשת של סוריה לכלול עקירה כפויה של אוכלוסיות כאחד המעשים הנחשבים לג'נוסייד נדחתה ברוב קולות. הטיעון המרכזי שהועלה היה שאנשים עקורים – פליטים – אינם אנשים מתים.¹⁷

בדיוק כמו בהקשר של הגנוס, גם ביחס לעצם אקט ההשמדה, המושג ג'נוסייד מניח שמדובר בפעולה אחדותית, קוהרנטית ומכוונת. למקין טען שג'נוסייד הוא "תוכנית כוללת המתאמת פעולות שונות המכוונות להשמיד יסודות מהותיים בחייהן של קבוצות לאומיות, במטרה להשמיד את הקבוצה לחלוטין."¹⁸ גם בהקשר זה הניגוד הוא בין מדיניות מודעת ומכוונת, שאמנם טומנת בחובה מגוון רחב של פעולות המבוצעות לאורך זמן ועל פני טריטוריה נרחבת, אך תמיד לאורו של היגיון יחיד ויציב ובאמצעות שרשרת פיקוד סדורה, ובין מהומה מקרית של פעולות שונות ומשונות שיזמו אנשים שונים בהקשרים שונים ועל פי הגיונות שונים. גם כאן הקיטוב הזה מוחק ושומט סיטואציות שבהן ההשמדה התהוותה כתגובה למצב עניינים לא צפוי, ורק בדיעבד זכתה לאישור ולניסוח כמדיניות ריבונית וכוללת (כמו הפתרון הסופי בגרמניה הנאצית); סיטואציות שבהן ההשמדה היתה תולדה של יוזמה מקומית שספק אם זכתה לגיבוי מגבוה (כמו בבוסניה במחצית הראשונה של שנות התשעים); סיטואציות שבהן ההשמדה היתה תולדה של הסלמה שהסתחררה מחוץ לשליטה (כמו השמדת הֶרֶרֶוּ במזרח אפריקה הגרמנית ב-1904); או סיטואציות שבהן ההשמדה היתה הצטברות של מעשי הרג מקומיים וזחלים ומתפשטים שאיש מעולם לא טרח לבחון במבט כולל (כמו במקרה של האוכלוסיות האינדיאניות במערב האמריקאי לאורך המאה התשע-עשרה).

לצד השאלות בדבר מהו גנוס – אובייקט הג'נוסייד – ובדבר האקט עצמו – אילו מעשים נחשבים לג'נוסייד – הוצגה גם שאלה שלישית שעסקה בסובייקט הג'נוסייד: מיהו המבצע? הנחת היסוד היתה שמדובר במדינות – ג'נוסייד הוגדר כפשע שמדינה מחוללת אותו. עם זאת, במהלך הדיונים התפתח דיון על הסכנות שבקביעת המדינה כסובייקט הג'נוסייד, מחשש שיישמטו מאחזותו של המשפט הבינלאומי מבצעים שאינם ריבון לגיטימי, או שאינם חלק ממנגנון המדינה, או פועלים בניגוד ברור לו. מחד גיסא הוצע שסובייקט הג'נוסייד יוגדר כמי שמחזיק דה פקטו בכוח ריבוני בטריטוריה הרלבנטית. מאידך גיסא הוצע לשמר את המדינה כסובייקט הג'נוסייד, בטענה שאם המדינה איננה מונעת ג'נוסייד בכל האמצעים העומדים לרשותה (לרבות בקשת עזרה דחופה מהקהילה הבינלאומית, אם המדינה הנדונה סבורה שאין ביכולתה למנוע), הרי שהיא אשמה בביצועו.

שתי החלופות שהוצעו מייצגות התלבטות ביחס למובנה של המדינה בקשר לחקיקת חוק בינלאומי נגד ג'נוסייד. אפשרות אחת היתה לזקק את המדינה לכלל סובייקט התכונותי שמוזהה

כאישיות המשפטית שהיא המדינה: כל מי שמחזיק בכוח ריבוני בפועל יכול להיחשב לסובייקט הג'נוסייד. האפשרות השנייה היתה להבין את המדינה בתורת אתר – ההיות-יחד של אוכלוסיות בטריטוריה תחת משטר: המדינה אחראית או למנוע את התרחשותו של ג'נוסייד או לדאוג כמידת יכולתה שהמערכת הבינלאומית תמנע אותו.

הסוגיה הציפה שאלות עמוקות ביחס לטבעה ומהותה של הריבונות, ובפרט ביחס לשאלת מקורותיה של ריבונות לגיטימית – שאלות שגל הדה-קולוניזציה הגובר והולך הפך אותן לנפיצות במיוחד באותה עת. האו"ם נמנע במידה רבה מלהתמודד עם שאלות כגון מה מעמדה של תנועה פוליטית הנאבקת להשתלט על טריטוריה לאחר נסיגת השלטון הקולוניאלי בטרם תזכה להכרה בינלאומית כריבון לגיטימי? מה מעמדה של תנועת התנגדות שמצליחה לייצב מונופול מקומי על האלימות לאורך זמן? מה מעמדן של מדינות כושלות (failed states), מדינות מתפוררות (disintegrating states) או מדינות למחצה (quasi states)? אין זה מפתיע שהנוסח הסופי של אמנת האו"ם פשוט נמנע מלציין מיהו סובייקט הג'נוסייד, והסתפק בקביעה שמדובר במעשה שנעשה בכוונה.

הכוונה היא למעשה היסוד המהותי שמבחין בין המושג ג'נוסייד ובין תלולית אקראית של פשעים נגד האנושות או פשעי מלחמה.¹⁹ מדובר בכוונה כפולה: המבצע מתכוון לעצם ההרג הפיזי של כל קורבן קונקרטי, אבל הוא מתכוון אליו כאמצעי בדרך להגשמתו של פרויקט השמדת הגנוס.

כך נוצר מצב שבו מושג הג'נוסייד מתמודד כהלכה עם סיטואציות שבהן הרצח הוא ביטוי של שימוש לרעה במונופול של מדינה על האלימות – אבל הוא כמעט חסר ערך בסיטואציות שבהן הוא סימפטום של היעדר מונופול כזה, וליתר דיוק – מצבים שבהם ג'נוסייד הוא חלק מהמאבק על המונופול על האלימות. המושג ג'נוסייד הוגדר במהותו כפשע הומוגני המופעל באורח מכני מן המרכז החד-משמעי של המדינה הריבונית המתפקדת אל גלגלי השיניים של זרועותיה הביצועיות, וזאת על פי תכנון מוקדם וארוך טווח וכלפי אובייקט מוגדר, מובהק והומוגני. ב-1948 הובן הג'נוסייד כאחת הבעיות של המדינה החזקה מדי. ג'נוסייד שמתבצע במדינות חלשות מדי, וחמור מכך, בגלל חולשת היתר של המדינה וכאמצעי לחיזוקה, נידון לחמוק בין סדקיה וגבולותיה של הגדרת המושג.

עם זאת, מדובר בסימפטום של תופעה רחבה ועמוקה הרבה יותר. בעקבות מלחמת העולם השנייה התחילה המערכת הבינלאומית לכונן את המדינה כאובייקט של רגולציה, אך עושה רושם שהמדינה כאובייקט של רגולציה זוהתה לגמרי עם האישיות המשפטית של אותה מדינה, ועל כן הרגולציה התמקדה במדינה בבחינת סובייקט התכוונתי (אינטנציונלי) העושה מעשים מותרים ואסורים. המדינה בבחינת אתר של הוויה – זירה שבה בני אדם נידונים למציאות חיים (או מוות) מסוימת בלי שניתן יהיה לסמן ריבון אחראי – נשמרת בינתיים מחוץ להישג ידו של המשפט הבינלאומי. כך על כל פנים בכל הנוגע לתחום ההומניטרי (בכל הנוגע לארגון הכלכלה עושה רושם שהרגולציה הבינלאומית נוהגת אחרת).

טיהור אתני

נראה כי לאומנים סרבים וקרוואטים דיברו במונחים של טיהור אתני (Etničko čišćenje) כבר במלחמת הבלקן של שנת 1912. אנשי המפלגה הפשיסטית הקרוואטית, האוסטשה (Ustase), כינו את הגירוש וההשמדה של אוכלוסיות סרביות משטחה של מדינת החסות הקרוואטית בזמן מלחמת העולם השנייה טיהור אתני. אוכלוסיות סרביות שגורשו ממחוז קוסובו שבסרביה (אז עדיין חלק מהפדרציה היוגוסלבית) כינו את מה שנעשה להם בשנות השמונים של המאה העשרים טיהור אתני.²⁰ בשלהי שנות השמונים השתמש השלטון הסובייטי במונח טיהור אתני (etnicheskoye chishcheniye) כדי לתאר את ניסיונותיה של אזרביג'אן לגרש אוכלוסיות ארמניות ממחוז נגורנו-קרבאך (Nagorno-Karabakh).²¹

התרגום של המונח לאנגלית – ethnic cleansing – הופיע למעשה רק בקיץ 1992, על רקע ההתפוררות האלימה של יוגוסלביה. המונח הפך כמעט מיד לחלק מאוצר המילים הרשמי של מוסדות בינלאומיים (האו"ם, נאט"ו), ממשלות, ארגונים חוץ-ממשלתיים וכמובן התקשורת. כיצד ניתן להבין את התקבלותו המיידית של המונח טיהור אתני? מובן שלא היה שום דבר חסר תקדים בעצם הסיטואציה שבה אוכלוסיות שלמות נעקרות באלימות, לפרקים רצחנית, במטרה לייצר יחידות טריטוריאליות הומוגניות מבחינה אתנית. למעשה אפשר לזהות שלושה גלים של טיהורים אתניים במאה העשרים: הראשון הסתיים לאחר מלחמת העולם הראשונה, השני התרחש במשך מלחמת העולם השנייה וכל העשור שאחריה, ואילו השלישי התרחש עם תום המלחמה הקרה.²²

את הניסוח השאפתני והמקיף ביותר של המושג טיהור אתני הציע מייקל מאן בספרו הצד האפל של הדמוקרטיה: הסבר לטיהור אתני.²³ כפי שניתן לראות בטבלה שבהמשך, מאן הציע לארגן את מגוון היחסים בין קבוצות בטריטוריה נתונה על פני רצף הנמתח מ"טיהור מוחלט" – שפירושו הומוגניזציה מוחלטת של האוכלוסייה בטריטוריה – עד לקוטב הנגדי: "אפס טיהור" – שפירושו היעדר מוחלט של מאמץ להומוגניזציה של האוכלוסיות בטריטוריה. בין לבין פוזרים לאורכו של הרצף דרגות ביניים מגוונות של הומוגניזציה חלקית – טיהור חלקי. לדוגמה, קבוצה אתנית דומיננטית מסוימת עשויה לכפות על כל האוכלוסיות שבשליטתה להיטמע או להיעלם מהטריטוריה (בין אם באמצעות גירוש ובין אם בהשמדה פיזית). כך או כך, הטריטוריה הופכת הומוגנית לחלוטין מבחינה אתנית. בקוטב הנגדי, קבוצה אתנית דומיננטית עשויה להניח לאוכלוסיות לשמור על הזדהותן האתנית, באמצעות משטר של רב-תרבותיות סובלנית, דו-קיום קונפדרטיבי, או תחת משטר אפרטהייד של הפרדה נוקשה, שבו הקבוצה הדומיננטית עשויה למנוע באופן אקטיבי מאוכלוסיות להמיר את זהותן או להיטמע.

טיהור או הומוגניזציה – מוחלטים, חלקיים או אפסיים – יכולים להתבצע ללא כל אלימות (רב-תרבותיות, היטמעות מרצון, האחדה חלקית ומרצון של שפה ואמונות), באלימות שאיננה קטלנית על פי רוב (אפליה, הפרדה, עקירה), וגם באלימות רצחנית (ג'נוסייד, היטמעות בכפייה, מלחמת אזרחים). מאן משרטט רצף של רמות אלימות הניצב לרצף רמות הטיהור שתיארנו

הבעיה המרכזית עם המושג טיהור אתני – ומייקל מאן איננו מתמודד איתה כלל – היא שהמושג משליט את נקודת מבטם והשקפת עולמם של המבצעים. המושג טיהור אתני מתאר את האופן שבו המבצעים תופסים את הסיטואציה – כטריטוריה נתונה שסובלת מ"זיהום אתני" – ואת האופן שבו הם מבינים את מה שהם עושים – האחדה אתנית של הטריטוריה תוך זיהוי של האוכלוסיות המסולקות כזיהום אתני. רק מנקודת מבטם הטריטוריה שבה הפעולות הללו מתבצעות היא מזוהמת או מלוכללת. המושג טיהור אתני מעולם לא הוגדר מבחינה משפטית. שופטים, תובעים ומשפטנים שנדרשו לעניין הדגישו שהמושג טיהור אתני כשלעצמו יכול להתייחס לסיטואציות שכוללות מעשים שמהווים ג'נוסייד, פשעים נגד האנושות ופשעי מלחמה. טיהור אתני יכול גם להיות לא יותר מהפרה מתונה של זכויות אדם (אם לדוגמה הוא מתבצע באמצעות עידוד הגירה של אוכלוסיות שאינן מזוהות עם הקבוצה האתנית הדומיננטית, כלומר שילוב של אפליה אפורה עם מענקי הגירה נדיבים).

למעשה, המונח ניקוי או טיהור לא אומר שום דבר על האופן הספציפי שבו הטריטוריה הפכה מהטרונגנית להומוגנית מבחינה אתנית. האם האוכלוסיות שזוהו כאחרות מבחינה אתנית נרצחו, גורשו, היגרו מרצון, המירו את זהותן בכפייה, המירו את זהותן מרצונן, יושבו מחדש בטריטוריות אחרות? המונח נותר אילם ביחס לאוכלוסיות שנפלו קורבן לטיהור האתני: לכמה קבוצות אתניות השתייכו (או ליתר דיוק נתפסו כמשתייכות) האוכלוסיות שטוהרו? האם היו רוב בטריטוריה או מיעוט?

המונח טיהור אתני כופה את נקודת מבטם והגיון פעולתם של המבצעים על הפעולות הנדונות, ומוחק כליל את אוכלוסיות הקורבן ואת מה שנעשה להן. עצם קיומה של מציאות דמוגרפית הטרונגנית בטריטוריה נתונה לא חייב להוות בעיה או איום. טריטוריות הטרונגניות מבחינה אתנית אינן בהכרח מלוכללות (או נפוצות, או רגישות, או בלתי יציבות); הן רק טריטוריות שאפשר לכוונן ככאלה, אם ימצא מי שייזום פרויקט פוליטי כזה תחת תנאים שיאפשרו לו לארגן קואליציה רחבה דיה של אוכלוסיות תומכות. המושג טיהור אתני מניח מראש כי בטריטוריות הטרונגניות מבחינה אתנית יש בעיה, ועל כן מוחק הן את הקונטינגנטיות של עצם ייזום הפרויקט הפוליטי (זה לעולם לא הכרחי) והן את היסודות הקואליציוניים שאפשרו את הגשמתו (זה תמיד משום שיש גורמים סוציו-אקונומיים, דתיים וגיאוגרפיים שמצליחים לשזור את האינטרסים שלהם אל תוך הסכוך האתני).

היות שהמושג טיהור אתני הוא מושג של מבצעים, אנו רואים שהוא בדרך נס גם תולדה של סכסוכים אתניים ולמעשה גם שיאם, ובאותה מידה הוא מומלץ כאמצעי למניעתם של סכסוכים אתניים.²⁴ אזורים הומוגניים מבחינה אתנית נתפסים בטוחים יותר משום שבהם לא יתחוללו טיהורים אתניים, להבדיל מאזורים הטרונגניים מבחינה אתנית, שנידונו לחוות זאת במוקדם או במאוחר ולספוג רמות שונות של אלימות וסבל. טיהור אתני הוא על כן המחלה, אבל הוא בעת ובעונה אחת גם התרופה למחלה, וככזה הוא ממוסגר מלכתחילה כאלימות מכוננת. הטיהור האתני הוא אלימות שמצדיקה את עצמה במונחים של אלימות חד-פעמית ומייסדת – האלימות

שאחריה לא יהיה עוד צורך באלימות, בפרפראזה על הכרזתו המפורסמת של וילסון "The war to end all wars".

ואולם עלינו להיות זהירים יותר כאשר אנחנו טוענים שהמונח טיהור אתני מתייחס רק לנקודת מבטם של המבצעים. המונח מתייחס לנקודת מבטם של גורמים מסוימים בקרב אותו שחקן קולקטיבי שאנחנו מכנים "המבצעים". בעוד שגורמים בקרב ההנהגה יזמו את הפעולות הנדונות על רקע תפיסתם את הטריטוריה כמזוהמת, והבינו את מה שהורו לעשות כניקוי הטריטוריה, אין שום ודאות שכל מי שהפעיל את האלימות בשטח (חיילים, אנשי מיליציה, אזרחים שהתגייסו אד הוק) החזיק בתפיסות כאלו. למעשה יש להניח שחלק ניכר מהם החזיקו בתפיסות שונות לגבי מה שהתרחש והונעו לפעולה מסיבות אחרות לחלוטין: תאוות הביזה, קרייריזם, חיסול חשבונות מקומי, אנטגוניזם מעמדי או אנטגוניזם דתי. חשוב במיוחד לזכור שחלק מהמבצעים בדרגים הנמוכים פעלו מסיבות הישרדותיות – למשל כי נאלצו להוכיח את השתייכותם לכאורה לקבוצה האתנית הדומיננטית באמצעות סילוקן של האוכלוסיות המזוהמות. יתר על כן, ייתכן בהחלט שהמונח טיהור אתני מתאר את נקודת המבט של גורמים שרק בדיעבד זכו לעמדה הגמונית די הצורך על מנת לנסח מחדש את שכבר נעשה במונחים של טיהור אתני.

אם כן, מדוע המונח טיהור אתני זכה להצלחה כזו? עושה רושם שיותר מכול, התקבלותו הנלהבת מעידה על חוסר האטרקטיביות של המושגים ג'נוסייד ופשעים נגד האנושות כפי שהמשפט הבינלאומי מגדיר אותם כיום; הגדרותיהם, בעיקר לאור ההרחבה הניכרת של המושג ופשעים נגד האנושות בעשורים האחרונים, מאפשרות למצות את הדין (בהינתן רצון פוליטי מספק, כמובן) עם מבצעים אינדיבידואלים של המעשים. אך ככל שהדברים אמורים בצורך למסגר ולנתח את הסיטואציות הללו מבחינה היסטורית, פוליטית ומוסרית, המושגים ג'נוסייד ופשעים נגד האנושות מסתמנים כבעייתיים.

בניסוח גס, עושה רושם שהמושג טיהור אתני הוא אטרקטיבי כי נדמה שהוא מאפשר לדבר על סיטואציות שהן "פחות מג'נוסייד" אבל יותר מ"תלולית של פשעים נגד האנושות". בהיותו חסר משמעות משפטית קונקרטית, המונח טיהור אתני מסתמן כזול מאוד – השימוש בו איננו מחייב תגובה בינלאומית, ובו בזמן ההילה שנקשרה בו מעניקה לאוכלוסיות הקורבן את התחושה הכוזבת שהעוול שנעשה להם זוכה להכרה מספקת. העובדה שעצם השימוש בו מוחק את הכחדת הטרוגניות האתנית הקונקרטית שאכן התקיימה לפני הטיהור (למשל אופיה האבוד של סראייבו במשך מאות שנים לפני התפרקותה של יוגוסלביה בשנות התשעים, או של סלונקי עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה) אינה זוכה לתשומת לב. ייתכן בהחלט שעניין זה נובע מכך שאותה הטרוגניות ייחודית ואבודה אינה רק אובדן של הקורבנות כי אם גם של המבצעים. דומני שאין צורך להרחיב לגבי חוסר נכונותם של הקורבנות לכונן זיכרון קולקטיבי משותף של אָבֵל עם המבצעים.

אלימות המונים

כאמור, המושג ג'נוסייד מניח את קיומן של שלוש אחדויות: סובייקט הג'נוסייד – המדינה; אובייקט הג'נוסייד – הגנוס המושמד (שמוגדר באמנת האו"ם כקבוצה לאומית, גזעית, דתית או אתנית); והאקט עצמו, שמאחד תחתיו מגוון מורכב של פעולות שונות על פני מרחב ניכר ולאורך תקופת זמן משמעותית. המושג אלימות המונים, לעומת זאת, מבקש לתת ביטוי למורכבותם של דפוסי הפיזור של אותן שלוש אחדויות על פני הטריטוריות והאוכלוסיות הנדונות.

המושג אלימות המונים שואף להתמודד עם העובדה האמפירית שהמושגים ג'נוסייד וטיהור אתני מנסים לנסח ולאפיין תופעה שהיא בהגדרתה אירוע מצטבר. במציאות, מה שהמושגים ג'נוסייד וטיהור אתני אמורים לציין בנוי מאלפי רגעים אלימים ספציפיים, שלמעשה אין להם בהכרח אופי משותף או מטרה דומה במיוחד, אבל בנסיבות מסוימות ולצורך מטרות מסוימות אפשר להתייחס אליהם כאילו הם כן דומים באופיים ובמטרתם. במובן הזה, מה שהמושגים ג'נוסייד וטיהור אתני מבקשים לציין מקביל למה שהמושג מהפכה נדרש לציין ולאפיין: תהליך מקרו-חברתי גדול ומבוזר שעיקר האחדותו מתבצע בדיעבד, לאור צורכיהם של פרויקטים פוליטיים ותוך כדי מחיקה מסיבית של פרטים וחריגות.

המושג אלימות המונים מבוסס על המושג "חברה אלימה במיוחד" (extremely violent society) שמציע ההיסטוריון כריסטיאן גרלאך. גרלאך טוען שאנו זקוקים למושג ש"מאתר את מקורותיה של השתתפות רחבת-היקף באלימות, ומסמן את האינטראקציות בין מגוון הקבוצות המשתתפות בה, עומדות מנגד או נופלות קורבן לה, ואת המשחק המורכב שבין המוטיבציות השונות שלהן".²⁵ המושג אלימות המונים עוסק בדפוסי ההופעה והארגון של אלימות פיזית, רבת משתתפים, רחבת היקף וארוכת טווח. הוא מאפשר למפות את שלל הדרכים שבהן מופעי אלימות מובחנים (כמו רצח, עקירה, ביזה, אונס, כליאה, שעבוד, חטיפה, תקיפה, הטלת מום, השפלה) קשורים זה בזה, מזינים זה את זה וגורמים זה להיווצרותו של זה.

החלטתו של גרלאך לטבוע את המושג "חברה אלימה במיוחד" מבנה את התופעה שהמושג נדרש לציין ולאפיין כאופנות של חברה (כמו חברה תעשייתית או חברה מעמדית). המושג אלימות המונים מתחקה אחר מרבית התכונות שגרלאך מזהה בתופעת החברה האלימה במיוחד שהוא מציע,²⁶ אבל הוא מבקש להבנות את התופעה כאופנות של אלימות ולא של חברה. המשגת התופעה כאופנות של חברה – אופנות של מכלול המאגד בתוכו הן את הסובייקטים והן את האובייקטים של מעשי האלימות – היא שונה מהותית מהמשגת התופעה כאופנות של אלימות – אופנות של עצם האקט שהסובייקטים מחוללים לאובייקטים, בדומה להבדל שבין המשגת הקפיטליזם כאופנות של חברה (חברת שוק) וההמשגה של הקפיטליזם כאופנות של האינטראקציה הכלכלית (כלכלת שוק). הפשטת האלימות מהחברה שבתוכה היא סוערת מאפשרת לנו לתהות על המופעים השונים של האופנות הספציפית של האלימות הזאת בחברות שונות (לדוגמה חברות תעשייתיות, להבדיל מחברות מתנחלים אגרריות או חברות סמי-פריפריאליות). נקודה נוספת וחשובה לא פחות היא שהמשגת התופעה כאופנות של חברה

ולא של אלימות מקשה עלינו לנסח את השינויים האדיריים שאלימות המונים מחוללת בחברה שנידונה לסבול ממנה. בגלל השינויים העצומים שאלימות המונים מחוללת, החברה שבקרבה פרצה אלימות המונים לעולם אינה אותה החברה שבתוכה אלימות המונים דעכה ונעלמה.

המושג אלימות המונים מתיק את תשומת הלב משאלות של כוונה אל איתורם ואפיונם של מנגנוני היזון חוזר שפזורים על פני הטריטוריה והאוכלוסיות המערובות. למשל, יחסי הגומלין בין תמות אידיאולוגיות ובין הזדמנויות לפעולה שמתהוות בשטח (תמות חסלניות באידיאולוגיה מאפשרות לבחור באופציות רצחניות שהתהוו, ומימושן גורר הצפה והדגשה של התמות החסלניות באידיאולוגיה, וחוזר חלילה); יחסי הגומלין בין רמת אלימות קיצונית בשטח ובין השחיקה המואצת של נורמות איפוק המרסנות את האלימות (ככל שיותר אנשים רוצחים ונרצחים, כך נשחקות הנורמות שמדירות את הרצח ממרחב האפשרויות הסטנדרטי, וחוזר חלילה); יחסי הגומלין בין הנכונות לרצוח ובין זיהוי הקורבנות (עם ההסלמה ברמת הרצחנות, עצם הסירוב לרצוח או ההימנעות מרצח הופכים לקריטריון שעל פיו מזוהים קורבנות – רק חברי קבוצת הקורבן או הבוגדים המשרתים אותם יסרבו לרצוח); יחסי הגומלין בין הרצחנות הגוברת ובין החשש מפני נקמה (ככל שגדל מספר הקורבנות שנרצחו, כך גוברת תחושת הוודאות שהקורבנות שטרם נרצחו ינסו לנקום ולרצוח את מי שמזוהים כנמנים עם קבוצת המבצעים).

המושג אלימות המונים, אם כן, משמיט את היסוד הטקולוגי המהותי כל כך במושגים ג'נוסייד וטיהור אתני. הגדרתו של המושג ג'נוסייד תובעת שהמבצעים יחוללו את שהם מחוללים בכוונה ברורה להשמיד את קבוצת הקורבן ככזאת. המושג טיהור אתני מתחיל עם הצבתו של אופק האדמה הטהורה מאוכלוסין זרים. המושג אלימות המונים, לעומתם, חושב במונחים של תהליך פתוח לגמרי. אלימות המונים היא תהליך שמושפע עמוקות ובאורח קריטי מסבך הכוחות והדינמיקות שרוחשים בתוך נתיבי ההתפשטות המידבקת של האלימות ולכל אורכם. אפשר לומר שטבעה הפתוח של אלימות המונים נובע ממהומת השסעים וההתאחויות המתרחשת ככל שהתהליך מתקדם ומסלים, ותמיד חומקת משליטה.

ההסלמה ממלאת תפקיד מפתח בהתפרצותה של אלימות המונים. כאשר האלימות משתנה מתצורה אחת של אלימות לתצורה אחרת היא עוברת מוטציות ומתעצמת. להבדיל מהמושג טיהור אתני, הפותח מקום לדינמיקה של הסלמה בעצם שתיקתו ביחס לאופן שבו הטיהור מתבצע, המושג ג'נוסייד מבוסס על מופע של אלימות יציבה לגמרי. הדגש על רצח (cide), הנמצא במושג ג'נוסייד, תופס את האלימות כסוג של פעילות אנושית המסוגלת להתבדל בעילות לתצורות מובחנות: רצח איננו אונס, שאיננו הטלת מום, שאיננו ביזה, שאינה עינויים, שאינם עקירה בכפייה, שאינה השפלה, שאיננה הרס של רשתות חברתיות ומוסדות קהילתיים בלתי פורמליים, וכן הלאה. אבל ההסלמה – שאי אפשר להכחיש את נוכחותה האמפירית – מעמתת אותנו עם אופיה הפולימורפי והדינמי של האלימות.

אנחנו דנים כאן במה שהוא ככלות הכול ובהכרח אלימות מאורגנת. אין מדובר כאן בפנטזיות מלחמת הכול בכול ההובסיאנית; לעולם לא מדובר ביחידים אטומיסטים המפעילים

אלימות מבודדת זה כנגד זה. אלימות המונים היא אופן שבו קבוצות מתהוות ומתחברות זו לזו – ומבחינה זו האלימות מתגלה כמדיה של תיווך וקישור. אבל מובן שאף כי אלימות המונים היא בהכרח אלימות מאורגנת – אופן של התקשרות – היא לא מאורגנת ומוכלת בקלות. אלימות המונים היא סיטואציה בלתי יציבה במיוחד. לעיתים מזומנות – ייתכן שהרבה יותר ממה שמדינות מוכנות להודות – היא חומקת באורח בלתי מוסבר ובלתי צפוי משליטתם של מי שרואים עצמם כריבונים על המתרחש.

אלימות המונים מבוססת על היווצרות אד הוקית של קואליציות שבריריות של אלימות: "בריתות בלתי יציבות בעליל בין קבוצות חברתיות בעלות מגוון של מטרות פוליטיות".²⁷ זהו ייסוד ברמת המיקרו של בריתות שעת חירום אופורטוניסטיות, שבהן קושרים את מגוון המאבקים והקונפליקטים שפזורים על פני השטח כדי לייצר מראית עין של אקט משותף, שלעיתים, ובנסיבות מסוימות, יוכר בדיעבד כאותו אקט אחדותי שהגדרות המושגים ג'נוסייד וטיהור אתני מניחות מראש.

מהבחינה הזאת, המושג אלימות המונים מציב בגלוי ובמוקד את הקשר המורכב והמתעתע שבין אידיאולוגיה לפעולות-המונים (לכאורה פעולה קולקטיבית): השאלה על אודות הקשר שבין הוגי הנאורות להמהפכה הצרפתית; הקשר שבין הלניניזם למהפכת 1917; או הקשר בין אנטי-קומוניזם לקטל ההמוני באינדונזיה בשנים 1965-1966. שלוש האחדויות המניחות את התשתית למושג ג'נוסייד גוררות ריבוי מוכחש בהכרח של מגוון התודעות האידיאולוגיות של השחקנים השונים: התודעות האידיאולוגיות של השחקנים במה שמתיימר להיות המוקד הריבוני, התודעות האידיאולוגיות של השחקנים במוקדי משנה שמתחרים על הריבונות, התודעות האידיאולוגיות של השחקנים באתרי הפעילות שעל פני השטח, התודעות האידיאולוגיות של השחקנים שמרכיבים את רשתות התיווך המתוחות בין אתרי הפעילות בשטח, צמתי העצבים האזוריים (regional hubs) ושוב צומת העצבים המרכזית – לכאורה המקום של הריבונות. זהו ריבוי מוכחש בהכרח, משום שעצם ההתיימרות לתמימות דעים אידיאולוגית היא אכן חלק מרכזי מיזמרתם של השחקנים במוקד הריבוני להיות המקור למתרחש והריבון עליו. יתר על כן, זהו ריבוי מוכחש משום שיכולתם של שלל השחקנים באתרי הפעילות השונים להציג את עצמם כמי שפועלים מתוך הסכמה אידיאולוגית עם השחקנים האחרים היא אלמנט מכריע שמאפשר להם להשתלב בתוך רשתות חלוקת המשאבים והלגיטימציה. זהו ריבוי מוכחש, משום שההכחשה מיוצרת על ידי השחקנים ברשתות התיווך הפרושות – זהו למעשה המרכיב המרכזי של עבודת התיווך. עבודת התיווך בזמן אלימות המונים היא היכולת להכחיש באורח יעיל ומתמשך את ריבוי ההשקפות והעמדות, ולייצר את תחושת הקונצנזוס העמום שדי בה לרשת יחדיו את הקואליציה תוך דחיית הדיון המפורט והממוקד לימים שלאחר הניצחון.

הקונצנזוס העמום מושג באמצעות נכונותן של מגוון הקבוצות הפועלות לנסח את מה שהן עושות במונחים של "שסע אב" (master cleavage). שסע האב הוא הסיפור – מי נגד מי? למה? ועד מתי? – כפי שמספרים אותו השחקנים במוקד הריבוני, כמו למשל "מלחמת הגזע הארי בגזע היהודי", או "מלחמת הפרולטריון במעמדות המנצלים", או "מאבק הפטריוטים

במחותרת הקומוניסטית", או "מלחמת ההוטו בטוטסי", או "טיהורה של המולדת הטורקית מהגיס החמישי הארמני". שסע האב מסביר את כל האינטראקציות והדינמיקות המתחוללות, החל ברמת השטח (היכן שהאלימות המיוצרת פוגשת את הגופים ממש), עבור במגוון הסוכנויות המתווכות (צמתי עצבים אזוריים, רשויות דתיות, אינטלקטואליות, מקצועיות, רשתות מסחר), וכלה במקום שמכונן את הכוח פוליטי ונתפס כלבן.

אלא ששסע האב איננו באמת המוטיבציה לפעולתן של הקבוצות השונות; לעיתים קרובות הוא אפילו לא סכמת העבודה שעל פיה פועלים במגוון האתרים בשטח. על פי רוב, חיסולי החשבונות המקומיים כרוכים בהחצנה של אנטגוניזמים ותיקים – קווי שבר שחוצים כבר דורות רבים את האוכלוסיות המקומיות ועתה שבו והתלקחו, מפעלותיהם של תאבי כוח אופורטוניסטים או מאבקים בין בעלי כוח מתחרים במחוז מסוים – ואינם קשורים במיוחד לשסע האב. כיצד, אם כן, "הגודש הפתולוגי הזה של גורמים, סוכנויות פעולה ורשתות מקומיות",²⁸ וכל אותן זהויות, מתחים ושסעים מקומיים וחלקיים מסתנכרים – מיוצרים כמסונכרנים – עם שסע האב?

מה שנתפס כמאחיד לכאורה את ביצועו של ג'נוסייד בשטח הוא דינמיקה של מניפולציה: תמרון ותיעול של אינטרסים מקומיים אל תוך שסע האב. אמנם אי אפשר להכחיש שהמניפולציה שורה בכול – אלימות ההמונים רוויה מניפולציות – אלא שמדובר במניפולציות רבות הזורמות לכל הכיוונים. כמו שתהה לנין במלנכוליה על תפקידה של האיכרות הרוסית בזמן מלחמת האזרחים: "מי מתמרן פה את מי, בעצם?"²⁹ על כן, במקום למחוק את הבעיה באמצעות ההנחה הגורפת שהשלטון מתמרן את הקבוצות השונות, "יש להכיר ולהבין בעצם את האופן שבו עניינים מקומיים, תפיסות מקומיות ובעיות מקומיות עיצבו ויידעו את הפרספקטיבה הלאומית. [...] ובכיוון השני, כיצד אותה תודעה של כלליות, שמהווה חלק מהותי כל כך מהפרספקטיבה הלאומית, הועברה ואולי אף תורגמה חזרה אל תוך המסגרות והשפות של הפוליטיקות המקומיות."³⁰

אלימות המונים היא תהליך "המתפקד כמדיה שבאמצעותה מגוון תסכולים ומצוקות מתממשות בכללו של הסכסוך הגדול יותר (greater conflict) בעיקר דרך האלימות."³¹ זוהי הזדמנות – מרחב המאפשר למגוון עצום של אנטגוניזמים כבושים, מדוכאים, מעודנים, מותקים ומוכלים, הפזורים בקרב האוכלוסיות שבטריטוריה להתלקח. ויותר מאשר התלקחות, אלימות המונים היא סיטואציה משונה שבה נוצרת לזמן מה מעין אחווה של מתוסכלים הרואים את עצמם כמי שמאוחדים סביב ההזדמנות שנפתחה להם לתקן מגוון גדול – אך מוכחש! – של עוולות פרימורדיאליות (יחסית).

המושג אלימות המונים מפנה אותנו אל התנאים שבהם מתיחות, קווי שבר ואנטגוניזם מבני ותרבותי הופכים לאלימות פיזית. המרכזים הפוליטיים ורשתות התיווך שפרושות ביניהם ובין מגוון אתרי הפעילות בשטח עמלות לקשור יחדיו את "רשתות הקונפליקט" המפוזרות מדי, המקומיות מדי, המופרטות והסינגולריות מדי. המושג אלימות המונים עוסק הן במערך התנאים ארוכי הטווח וקצרי הטווח, והן בתשתיות הקואליציוניות (coalitional underpinnings) שמחוללות אלימות רבת משתתפים, רחבת היקף וממושכת.

שאלת ההצתה – מיהו הגפרור שהצית את הלהבות, את האש שהתפשטה והסלימה – שאלה זו נותרת ללא מענה ואף נדחקה לשוליים, היות שהפקת הניצוץ כשלעצמו נתפסת כהישג כרונית של אירוע מקרי שאיננו ראוי לתשומת לב מיוחדת. ניצוצות מופקים כל העת; השאלה החשובה עוסקת בזמינותם ובדפוסי פיזורם של חומרי בעירה דליקים על פני השטח, ונוכחותו של אותו משהו משלהב, המנציח את ההתלקחות הספונטניות החוזרות ונשנות וגורם להן להתפשט ממקום למקום – רוחות החמסין. "רוחות חמסין" שמסוגלות לא רק לשלהב ולהעצים, אלא גם לאתר התלקחות מקבילות ולחבר אותן בקשרים רשתיים. "רוחות חמסין" שמסוגלות לארוג את הבעירה יחדיו על פני טריטוריות נרחבות ועל גופן של אוכלוסיות כבירות.

המשאים ומתנים המתמידים ביחס לקואליציות האלימות השבריריות חגים סביב העניין המקומי בצבירת כוח דרך משאבים שזורמים ברשתות המתוחות בין אתרים בשטח, צמתי עצבים, מרכזי משנה ומוקד הריבונות. חשוב להדגיש שזרימת המשאבים מתקיימת בפועל בין אתרים על פני הקרקע, ומדובר בשינוי מתמיד של תצורות הפיזור שלהם, כאשר הפונקציה של צמתי העצבים מבוססת כמעט לחלוטין על אופיים כצמתי עצבים – צמתיים דחוסים קשרים בתוך הרשתות. תפקידו של המוקד הריבוני בלב סיטואציה של אלימות המונים מצטייר כלא יותר מנקודת ייחוס מבנית – האתר שכלפיו ובשמו פועלים כביכול – המקום שבאמצעות ההצבעה לעברו, הסינגולריות הקטנונית של המקומי מנוסחת מחדש במונחים ההירואיים של שסע האב.

העניין המקומי בצבירתו של כוח באמצעות משאבים מקיים קשר גומלין הדוק עם שאיפותיהם של השחקנים במוקד הריבוני וצמתי הביניים – הוא מזין אותו וניזון ומתעבה ממנו. אפשר לומר שאלימות המונים מקבילה מהבחינה הזאת לתפקידו של ההון בקפיטליזם – מדיה אוניברסלית שאפשר לרשום עליה את ההשתנות המתמדת של היחסים בקרב האוכלוסיות בטריטוריה; מדיה שהאינטראקציות הממשיות מייצרות (אלימות המונים היא בסופו של דבר תמיד תולדה של מה שאנשים קונקרטיים מחליטים לעשות בפועל), אך נחוות משום מה דווקא כמה שמיצר אותן (כמעט כולם חשים שפעולותיהם נובעות מאלימות ההמונים שהתרגשה סביבם – חוסר הברירה שבמצב, אופיים של הימים הרעים ההם). אלימות המונים, על כן, איננה אמצעי של אכיפה כי אם המשאב שאיתו מייצרים הנעה לפעולה.³² אלימות המונים איננה משהו שנעשה משום שיש כוח לחולל אותו, כי אם מה שנעשה כדי לצבור כוח כזה.

המונח אלימות המונים כרוך בחשיבה על האלימות כמשאב שיש לשאול איפה נמצאים אתרי ייצורו, כיצד הם מתפזרים על פני הטוטאליות החברתית, כיצד פועלים רשתות השינוע שלו וחלוקתו מחדש, ומגוון מעגלי ההיזון החוזר השונים שבהם האלימות מסלימה ושוב מחולקת מחדש. המשגה זו מאפשרת לנו לתת את הדעת על האופן שבו ייצורה של אלימות המונים מפזר ואורג עמדות התמקחות בשטח; זהו אחד מיתרונותיה הברורים.

מובן כי המונופול על האלימות הוא דפוס יסודי בתהליך שבו צומת עצבים מסוימת מכוננת את עצמה כמוקד הריבוני. הייצור של סימולציה של מונופול על האלימות הוא כמובן חלק נכבד מהעניין, אבל הכרחי לזכור שאי אפשר לסמן את הסף שבו הסימולציה פשוט מתממשת – ואולי

זהו סודה. ההתכוננות כמוקד ריבוני מחייבת סטריליזציה של הטריטוריה מכל מופע שעלול לערער על אותה הצגת ראויה שברירית של מונופול על האלימות. בסיטואציה של אלימות המונים, התכוננות המוקד הריבוני תנסח כוונה לעצור את השתוללות האלימות – בבוא העת. ליתר דיוק תוכרוז שוב ושוב כוונה למסד ולקדד טקסית את האלימות כשיגיע הזמן לכך. אלימות המונים היא כאמור קואליציה שברירית שמחזיקה מעמד עקב נכונותם של השחקנים להמתין למשא ומתן קונקרטי יותר עם שוך הסערה. עצם התחוללותה של האלימות מצדיקה את ההמתנה (עד שוך האלימות), והמשך הפעלתה הוא מה שנדרש מהשחקנים השונים להמשיך ולעשות עד אשר תשכך.

ההתקדדות כמרכז פוליטי בסיטואציה של אלימות המונים מבוססת על האופן שבו היא מצליחה ללבות ולהסלים את האלימות עד לרמה שהייצור שלה בשטח מציף את המבצעים אל מעבר לגבול שליטתם. המונופוליזציה, או הלאמת הקונפליקט, מתרחשת בגלל האופן שבו השחקנים השונים מתפתים – מסיבות מבניות גרידא – להעצים ולהסלים את הייצור עד לרמות שחורגות באורח ניכר ממה שביכולתם להכיל. ובדיוק כפי שמרקס אמר, השחקנים השונים בשטח מוצאים את עצמם עד מהרה כלואים בתוך מה שהוא לכאורה יציר כפיהם.

יצירת קואליציות של אלימות מהווה אמצעי ולא מטרה.³³ התועלת המיידית שנובעת מהתקשרות עם רשתות וצמתי עצבים שנותנים גישה לזרמי המשאבים ומבטיחים "שרירים חיצוניים", ובסך הכל דורשות תרגום מסוים למונחיו של שסע האב, מקשה על שחקנים מקומיים להיוותר מבודדים ואידיוסינקרטיים לאורך זמן. התוצאות ארוכות הטווח של קואליציות האלימות – שממילא נחוות כבריתות אד הוקיות נזילות באופן שמסתיר את היסוד המבני שלהן – נתפסות כמרוחקות ומופשטות מדי לנסיבות. יתר על כן, אין לשכוח את הבטחת המוביליות החברתית שטמונה באותן תוצאות ארוכות טווח; תמיד יש מי ששאפתנותו מאפשרת לו לחרוג מההקשר המקומי.

סיכום

מאמר זה הציג שני מהלכים: הראשון הציג את המושגים ג'נוסייד וטיהור אתני ואת הקשיים שהם מעוררים, ואילו השני הציג מושג חלופי: אלימות המונים. ניכרת דיספרופורציה בין המהלכים. לעומת הערעור הביקורתי על תועלתם וסבירותם של המושגים ג'נוסייד וטיהור אתני, פיגומיו הפזורים של המושג אלימות המונים מצויים באותו מצב שבו אדם עדיין מפקפק שבאמת יקום פה בניין. ההתקפה על המושגים ג'נוסייד וטיהור אתני קלה ופשוטה מדי – כמעט לא יותר מחשיפת שבריריותם. הגיבוש של מושג חלופי, לעומת זאת, מעמת אותנו עם תהומות חוסר הפשר של התופעה. אנו מוצאים את עצמנו נחשפים ליסוד המתגונן שבמושגים ג'נוסייד וטיהור אתני – את האופן שבו הם מנסים להטיל עוגנים פשוטים של פשר בתוך מרחב טראומטי. המושג אלימות המונים עוסק בריבוי של קבוצות מבצעים המפעילות תצורות אלימות שונות כלפי

קבוצות קורבן שונות בגלל מוטיבציות שונות. המושג מבוסס על חוסר האפשרות לאתר, במהומת האלימות והקטל, מדיניות ריבונית יחידה ומובהקת שסביבה רוחשת עודפות בלתי מכוונת. לעומת זאת, הוא מבקש לפתח רגישות לדינמיקות של אלימות ההמונים, למקצבים שלוכדים אותה במסלולים של הסלמה, לדפוסי הייצור והפיזור של האלימות, לדרכי הארטיקולציה של קואליציות האלימות, ולתהליכי הייצוב וההשלטה של אידיאולוגיית שסע האב.

במושג אלימות המונים מוסטת כוונתו המודעת של הריבון אל השוליים. הסטה זאת נעשית בשם היפותזה שעדיין מוטל עלינו להוכיחה. המושג אלימות המונים אמור לאפשר לנו לעמוד ביתר תשומת לב ורגישות על טיבם של לחצים, דינמיקות, מאזני כוחות ועקמומיות משתנה של מרחבי פעולה, שאינם מהווים חלק מהתודעה הפוליטית של הסובייקטים הפועלים. במקום לשאול כיצד ייתכן שמדינה יוזמת ומממשת בהצלחה יחסית מדיניות שיטתית של השמדת אוכלוסיות יעילה, שאלנו כיצד אלימות רבת משתתפים רצחנית ונרחבת מבחינה טריטוריאלית מופיעה, מתפשטת, מתעצמת ומסלימה, תוך שהיא הופכת מריבוי של קונפליקטים בשטח לכדי משהו שאפשר בדיעבד לנסחו כסדירות רציונלית בחסות המדינה.

אלימות המונים היא פשע-מדינה, אך לא במובן שהיא תולדה של כוונת זדון מפורשת של המדינה כאישיות משפטית המזוהה עם הריבון. אלימות המונים היא פשע-מדינה מכיוון שמבחינת המערכת הבינלאומית, המדינה היא אובייקט של הסדרה. מכאן שהאפיון של אלימות המונים ללא תלות בכינונו של סובייקט התכוונתי צריך להיות מובן כחלק מפרויקט שאפתני ונרחב הרבה יותר: פיתוחם של כלים ספציפיים שיאפשרו למערכת הבינלאומית לאתר סיטואציות של אלימות המונים, וכמובן כלים לבלימה ומניעה אפקטיבית שלה.

לקריאה נוספת

Christian Gerlach (2007), "To ask Other Questions: reply to Alex Hinton, Henry Huttenbach and Patrick Wolfe". *Journal of Genocide Research*, 9 (2).

Adam Lebor (2006), *Complicity With Evil - the UN in the Age of Modern Genocide*. New Haven: Yale University Press.

Dan Stone (2004), "Genocide as Transgression". *European Journal of Social Theory*, Vol. 7 No. 1.

Scott Strause (2001), "Contested Meanings and Conflicting Imperatives: A Conceptual Analysis of Genocide". *Journal of Genocide Research*, Vol. 3, No. 4.

Scott Strauss (2006), *The Order of Genocide - Race, Power and War in Rwanda*. Ithaca: Cornell University Press.

הערות

1. ראו עדי אופיר (2010), "מדינה". מפתח 1.
2. על מושגים הנתונים במחלוקת מהותית ראו W. B. Gallie (1956), "Essentially Contested Concepts". *Proceedings of the Aristotelian Society*, Vol. 56.
- על ג'נוסייד כמושג הנתון במחלוקת מהותית ראו יהונתן אלשך (2010), "ג'נוסייד – אנטומיה של מושג הנתון במחלוקת מהותית". בתוך יאיר אורון ואיויק לובלסקי (עורכים), ג'נוסייד וגזענות. רעננה: הוצ' האוניברסיטה הפתוחה.
- על מהפכה כמושג הנתון במחלוקת מהותית ראו James Farr (1982), "Historical Concepts in Political Science: The Case of Revolution". *American Journal of Political Science*, Vol. 26 No. 4.
3. על שאלת פערי החפות בין הגדרות המשפטיות לג'נוסייד ולפשעים נגד האנושות ראו William Schabas (2009), "What is Genocide? What are the Gaps in Convention? How to Prevent Genocides?" *Politorbis*, 2009.
- Jean Michel Chaumont (1997), *La Concurrance des Victims - Genocide, Identite, Reconnaissance*. Paris: La Decouverte.
5. ש.ם.
6. Raphael Lemkin (1944), *Axis Rule in Occupied Europe*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace (להלן למקין, שלטון מדינות הציר).
7. ראו לדוגמה את הדיון של בנימין איזק: Benjamin Isaac (2009), "Racism: a Rationalization of Prejudice in Greece and Rome". in Miriam Eliav-Feldon, Joseph Zeigler and Benjamin Isaac (eds.), *The Origins of Racism in the West*. Cambridge University Press, pp.32-56.
8. בהקשר זה חשוב לציין שאותו סוג של מאמץ לחפיפה מושלמת מתקיים גם בין לאום לאומת אורחים (והתקיים בעבר בין קהילה דתית לקהילה פוליטית), בלי קשר לשאלה אם הגנוס הוא לאום והדמוס הוא אומת אורחים.
9. John Cooper (2008), *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention*. London: Palgrave-Macmillan.
10. ראו תרגום לעברית וניתוח מפורט של אמנת האו"ם למניעה וענישה של הפשע ג'נוסייד אצל יאיר אורון (2005), ג'נוסייד: מחשבות על הבלתי נתפס. רעננה: הוצ' האוניברסיטה הפתוחה.
11. על הכחשת הג'נוסייד הארמני ראו יאיר אורון (2006), הכחשה. כפר סבא: מבע.
12. Martin Shaw (2007), *What is Genocide?* Cambridge: Polity Press (להלן, מהו ג'נוסייד); Mark Levine (2005), *Genocide in the Age of the Nation State – vol I: The Meaning*

of Genocide. London: I. B. Tauris; Ben Kiernan (2007), *Blood and Soil*. New Haven: Yale University Press; Dirk A. Moses (2002), "Conceptual Blockages and definitional dilemmas in the Racial Century: Genocide of Indigenous Peoples and the Holocaust".

Patterns of Prejudice, Vol. 36, No. 4

13. Christopher Powell (2007), "What do Genocides Kill? A Relational Conception of Genocide". *Journal of Genocide Research*, Vol. 9, No. 4

14. כיום קיומן של קבוצות גזעיות נראה מפוקפק ביותר, ואין זה מקובל להאמין בתוקפה של טיפולוגיה גזעית של האנושות, אך אמנת הג'נוסייד, כתוצר של תקופתה, פשוט הניחה כי ישנן קבוצות גזעיות בדיוק כמו שישנן קבוצות דתיות.

15. דן דינר (2009), שבר זמן – לזכור את המאה העשרים. תל אביב: עם עובד, עמ' 99-59.

16. ראו לדוגמה: Alfred M. De Zayas (1989), *Nemesis at Potsdam: The Expulsion of the Germans from the East*. Lincoln: University of Nebraska Press

17. Doc UN .81.SR/6.C/A .p 176 תשובתה של מצרים: Doc UN .82.SR/6.C/A .p 185

18. למקין, שלטון מדינות הציר.

19. William Schabas (2000), *Genocide in International Law*. Cambridge: Cambridge University Press

20. שאו, מהו ג'נוסייד.

21. Thomas De Waal (2003), *Black Garden*. New York: New York University Press, 2003

22. Benjamin Lieberman (2010), "Ethnic Cleansing versus Genocide?" in Dirk Moses and Donald Bloxham (eds.), *The Oxford Handbook of Genocide Studies*. Oxford University Press (להלן ליברמן, "טיהור אתני לעומת ג'נוסייד").

23. Michael Mann (2005), *The Dark-side of Democracy – Explaining Ethnic Cleansing*. Cambridge: Cambridge University Press

24. ליברמן, "טיהור אתני לעומת ג'נוסייד".

25. Christian Gerlach (2006), "Extremely Violent Societies: An Alternative to the Concept of Genocide". *Journal of Genocide Research* 8(4), p. 466 (להלן גרלאך, "חברה אלימה במיוחד")

26. Patrick Wolfe (2007), "Reluctant מושג החברה האלימה במיוחד של גרלאך ראו: Bourgeois". *Journal of Genocide Research*, 9(1), p.15 (להלן וולף, בורגנים בעל כורחם);

Henry R. Huttenbach (2007), "Gerlach Reconsidered: Search for Terminological Clarity".

Journal of Genocide Research, 9 (1);

Alex Hinton (2007), "Genocide and Mass Violence: A Conceptual Turn?". *Journal of Genocide Research*, 9 (1).

.27 גרלאך, "חברה אלימה במיוחד", 466.

.28 וולף, בורגנים בעל כורחם, 15.

Stathis Kalivas (2003), "The Ontology of Political Violence – Action and Identity in .29
.Civil Wars". *Perspectives on Politics* Vol. 1 (3), p.484

.30 שם, 485.

.31 שם, 479.

.32 שם.

.33 שם.

